

Szónyi Benjámín énekei és a református énekeskönyv

Megkívánja a *genius loci*, hogy elsőnek említsem az éneklés, énekeskönyv és az egyházi (templomi, szertartási) ének beágyazódását. Ez több és más, mint irodalmi termékek elméleti és műfaj történeti megközelítése. Nem szerzőségi adatok vagy toposzok elhelyezkedése miatt keletkezett és maradt meg a gyülekezeti éneklés, nem irodalmi fogalmak átalakulása, tendenciái kedvéért szerkesztettek és adtak ki énekeskönyveket. Használati irodalomnak kategorizálható ugyan sajtóságot szempontból az egyházi énekköltés, amelynek elméleti megközelítésben akár énekelt volna is mellőzhető. Egyes korokban ennél is inkább szertartási kötődése feledődik; mert ez vallási, felekezeti kötődést is megkövetel. Ezen a helyen, valamint Szónyi Benjámín hitvallása és felekezete miatt másként alakult mindez. Zenei, irodalmi és eszmei kelléktár is nélkülözhetetlen, de alkalmazottként, a közösségi és egyéni szertartásos és vallásos élet megnyilvánulásaihoz illeszkedve. Ennek értelmében törekszem Szónyi Benjámín énekeinek némi analízise mellett szintézisre, annak a vonalnak a megrajzolására, hogyan keletkezett az a gyülekezeti énekeskönyv-típus, amelybe először válogattak az ő énekeiből is. Nélkülözhetetlenek ugyanakkor az irodalomtudomány által felhalmozott ismeretek, és a kifejlesztett módszerek, amelyeket az újabb teológiai disciplinák sajnálatos módon sokkal inkább mellőznek, mint a korábbi századokban, amikor az egyházi énekköltészet szerves része volt a hazai irodalomnak. Lássuk ezt a gondot az egyik apró példán, ez az *enjambement*, amelyet a rímelés kedvéért meglehetősen gyakran alkalmaztak a 19–20. század énekköltői és műfordítói.

Szívemmel
Mindig fel-
Szállhassak sasszárnyon:
Csak te légy világom!

Gerhard Terstegen (1697–1769) énekének ez részlete a *felszállhassak* szót is kettőbe metéli a hibátlan rímelés kedvéért.¹ Hogyan lehetne vagy kellene ezt helyesen énekelnie a magyar református gyülekezetnek, nyelvileg és zeneileg egyaránt? Csomasz Tóth Kálmán, és egyben a 20. század sok szempontból példás értékű énekeskönyvének szerkesztési irányvonala a rövid sorpárok összevonására, egy lélegzetre való éneklésére törekedett, ezért itt nem látott ellentétet vagy nehézséget, hisz az elmetélt szót összeragasztja a megszakítás nélkül énekelt két sor. Ráadásul ezt az éneket a *Hallelujah!* (a Bethánia Szövetségnek az 1920-as évektől napjainkig megjelent énekeskönyve) korábbi változata nyomán maga Csomasz Tóth Kálmán verselte meg. Az énekeskönyvhöz készült himnológiai kézikönyvében² a műfordítás buktatóival is foglalkozik, mégsem talált talpraesett megoldást. A valós istentiszteleti

1 *Gott ist gegenwärtig*, 1948, 165:5. Énekeskönyv magyar reformátusok használatára, Budapest, 1948. Évszámmal hivatkozom rá alább, kettőspont után a versszak számát közlöm. Fordítója Csomasz Tóth Kálmán. Nemzetközi elterjedtsége miatt volt korábbi magyar változata az ébredési énekek között.

gyakorlatban a gyülekezet megáll a szó közepén, és úgy folytatja a következő sorral az éneklést, tehát azt is mondhatjuk, hogy ragaszkodik a 6.6.8. 6.6.8. 3.3. 6.6. strófaszerkezethez.

Hasonlóan fogós kérdés lehet sok helyen a következő adventi ének kezdetének zeneileg is helytálló éneklése.

Várj ember szíve készen,
Mert jó a hős, az Úr.

Valentin Thilo (1697–1662) adventi énekének legelső *várj* szavát rövid szótagnak és hangsúlytalanul kellene helyesen énekelnünk az ütemelőzővel kezdődő 16. századi német dallamra (Erfurt, 1572).³ Ez azonban lehetetlen. A *várjál* → *várj* nem rövid szótag, azonkívül anyanyelvünkben a felszólító módú igealak nem lehet hangsúlytalan, a mondatkezdő szó sem. Énekeskönyvünk tudományos (himnológiai) alapvetése hangsúlyozta, néhol egyoldalúan is, a dallam és szöveg lejtésének kölcsönös megfelelését, és lám, mégis rákényszerült ilyen megoldások elfogadására. Igaz, Czeglédy Sándor átköltése egyébként igen rangos, úgy látszik, ő ezt a gondot nem érzékelte, és nem is kapott szakértő zenei figyelmeztetést. Itt enyhíti a kényszeres megoldást valamelyest, hogy egyforma hosszú hangok követik egymást, másrészt nehezíti is az, hogy a sort rövid hanggal kellene zárunk, és a következő sort ismét röviden énekel *mert* szóval kellene folytatnunk. Ha a dallamot érzéketlen merevséggel harsogja az orgona, akkor ez az ének szépségének, de az áhítatos éneklésnek mindenképpen kárára van. Arra mutat rá eme két részlet röpke említése, hogy valóban alkalmas gyülekezeti ének írása egészen más kötetekkel jár, mint felolvasásra, szavalásra szánt azonos mértékű és strófikájú vers írása. Ehhez járul még az a követelmény, hogy aki éneket ír, a református szertartás és kegyesség követelményeit sem kerülheti meg.

Megfeleltek-e ilyen és hasonló összetett követelményeknek Szőnyi Benjámín énekei és énekes kiadványai? Maróthi tanítványa volt Szőnyi, ezért teljes biztonsággal elmondhatjuk, hogy kortársainak többségével ellentétben zeneileg és éneklésben nem volt tájékozatlan. Most madártávlatból is lehetetlen volna énekköltészetének több szempontú végig-elemzése. Ehelyett meg kell elégednünk annak megemlítésével, hogy napjainkban mely énekei élnek a hivatalosan használt gyülekezeti énekeskönyvben.⁴

Az én időm, mint a szép nyár. Csupán fele maradt meg mára a huszonkét versszakos éneknek, de legalább az 1762-es kiadás szerint. Korábban az evangélikus átdolgozás jelent meg Délvidék énekeskönyvében.⁵ Nem is a Holéczy Mihály-féle kéziratos kántorkönyvben (*Psalmodia*, 1818) lejegyzett dallamra írta Szőnyi, hanem ♪ a 38. genfi zsoltáré (*Haragodnak nagy voltában*, ez a harmadik bűnbánati zsoltár).

Hogy eljött az időknek teljessége. A tizenkét strófás ének szintén zsoltárdallamra készült, de ma már az egykor igen kedvelt ♪ 144. genfi zsoltárt ritkán éneklük (*Áldott az Úr, ki kezemet tanítja*). Most nagyobbik fele van meg az éneknek, az 1806 óta teljesen átszabott alak helyett majdnem teljesen eredeti alakjában énekelhetjük.⁶ Délvidéken is megvolt.

3 *Mit Ernst, o Menschenkinder*, 1948, 312:1. Nem volt korábban magyar adaptációja.

4 Dicséri a konferencia szervezőit, hogy színhelyként stílusosan a református templomot választották, és a konferencia menetében időről időre felhangzottak Szőnyi ma használatos énekei.

5 1948, 366. Vö. Énekeskönyv református keresztyének számára, A Jugoszláv Királyság[beli] Református Keresztyén Egyház kiadása, Grafika nyomda, Szubotica [Szabadka], 1939, 147.

Jézus meghalt bűneinkért. Ez a nagyheti ének az egyik legismertebb genfi zsoltár, a ♪ 42. dallamára született (*Mint a szép híves patakra*), benne volt a Baltazár-féle énekeskönyvben (1921), Délvidéken is megvolt. Ma némi átdolgozással és összevonással énekelhetjük.⁷

Kapuk, emelkedjetek! Tizenegy versszakából elmaradt kettő. Kolozsvárott jelent meg először gyülekezeti énekeskönyvben.⁸ Délvidéken is megvolt 1939-ben. Szőnyi maga nem a ♪ 130. genfi zsoltár dallamára írta (*Tehozzád teljes szívvel*, ez a hatodik bűnbánati zsoltár), hanem az akkoriban még csak temetési énekekhez használt dallamra. Ez a Hassler-féle (1602) híres dallam, amely főként Paul Gerhardt (1607–1648) ♪ *O Haupt, voll Blut und Wunden* kezdetű énekével terjedt; nálunk *Ó, Krisztus fő, te zúzott* (341), illetve Lengyel József bűnbánati énekének is ez a dallama, *A töredelmes szívet* (180) — ennek szövegét össze-vissza forgatták 1948-ban, hogy jobban igazodjék a dallamhoz.

Téged, ó Isten, dicsérünk. Megmaradt kilenc versszaka az eredetinek. Az ének megcsonkítása énekeskönyvünk szerkesztőinek látványos teológiai melléfogása.⁹ Azért az, mert a manapság Nicetas a Remensiana (335–414) szerzésének tulajdonított himnusz a legkorábbi, hangjegyes alakban lejegyzett magyar ének, kódexeink korából. Tekintélyét az erősítette, hogy soká a Kálvin számára is feltétlen tekintélyű Ágoston (Augustinus Aurelius, 354–430) és Ambrus (Aurelius Ambrosius, 340–397) egyházi atyák szerzésének vélték. Maga Szőnyi Benjámín ilyen felirattal közölte: „*Istent dicsérő, buzgó ének, melyet Krisztus Urunk születése után a négy századik esztendőben élt, Szent Ambrus kegyes Atya, és püspök, deák nyelven készített; és most magyar nyelven mindenek előtt esméretes zsoltári nótára alkalmaztatott*”. Eme himnusz hitvallási tételeinek szakaszaihoz főleg zsoltármotívumok társulnak, ezért közülük a *krisztológiai* részt nem lett volna szabad törölni. Akkor sem, ha kevés gyülekezet van manapság, amelyik természetesnek tekinti, hogy ilyen koncepciójú himnuszt mindig csak végig érdemes énekelnünk. Gregorián dallamával szólt például a bekecsi templom szentelése alkalmával, de még a 19. század első felében is énekeltek, felekezeti különbség nélkül, azaz reformátusok is. Általában jelentett hálaadó, vagy ünnepi alkalmat befejező éneklést is a tedeumozás. Szőnyi rímes–strófikus átköltése majd csak folyton gyarapodó énekeskönyvének először az ötödik kiadásában látott napvilágot (Pozsony, 1784). Délvidék énekeskönyvében Árokháty Béla (nevét elhallgatva) új, lendületes dallamot szerzett hozzá.¹⁰ Ma ezt ismerjük csak. Szőnyi a ♪ 42. zsoltár dallamára írta (*Mint a szép híves patakra*).

Megmondhatjuk-e, milyen meggondolás és kutatás alapozta meg azt, hogy Szőnyi Benjámín énekeiből *éppen ezeket* választották 1948-ban? Láthatjuk az elmondottakból, hogy nem Szőnyi Benjámín énekeinek tudatos átvizsgálása vagy énekköltészetének a református gyülekezetekben mutatkozó ismerete miatt méltatták figyelemre ezen énekeit, hanem csupán követték, bár nem kritikátlanul, Délvidék énekeskönyvét. Ennek Ágoston Sándor (1882–1960) püspök, az igen nagy hatású Karácsony Sándor (1891–1962) pedagógus és nyelvész,

6 1948, 321.

7 1948, 349.

8 1948, 304.

9 1948, 243. A himnusz kiterjedt irodalmának és liturgikus használatának felvázolása tanulmányom kereteit meghaladná.

10 Szabadka 1939, 208.

valamint az ő református vallástanár és orgonaművész sógora, Árokháty Béla (1890–1942) volt a szerkesztője.

Vázlatos bevezetőnk után folytassuk témánk leszűkítésével, tehát annak a folyamatnak a pillanatnyilag lehetséges áttekintésével, amely elvezetett az 1777-es kolozsvári énekeskönyv megjelenéséhez. Szeretném, ha mindjárt kerekén megmondhatnám, akkor hogyan és miért jelent meg éppen Kolozsvárott Szőnyi korszakos munkája, a *Szentek hegedűje*, 1752-ben, és azt is, hogy milyen megokolással és ki révén iktatták bele a templomon kívüli használatra született énekeit az akkor még csupán a megformálódás kezdetéig sem eljutott, de végül aztán teljesen új református énekeskönyv-típusba, az 1777-esbe.

A feltáratlanság és a forráshiány miatt csak az első tétova lépésekre van mód. Annak a folyamatnak az első részét fejtegethetem, amely elindult a hagyományos típusból, a debreceni típusú énekeskönyv 1700-as kiadásából; majd kialakította ennek redukált alakját. Végül pedig beletorkolt egy évszázaddal később, az 1837-as, az addigi hitvalló örökséggel, himnológiai és szertartási hagyománnyal szakító racionalista énekeskönyv típusába. Ennek a kiadását is Kolozsvár vállalta.

*

Szigeti Gyula István (1678–1740) énekeskönyvi tervezetének megtárgyalása után, valamint Telegdi Pap Sámuel kolozsvári nyomdász beadványait elfogadva, megfogalmazta a következőt lelkészársai számára Zoványi Pipiske György, a 102 évig élt református püspök:

„mi is az mi aetásunkban Istenünkhöz való búzgóságunkból — új új énekeket írhatnánk, még pedig jobb és szebb cadentiákkal, de úgy immensum meg nőne az Impressum; tekintetes Rádai Pál úr énekei is bé férhetnének oda; Rimai és Balassa énekeiből, kevés reformációval, oda illethetnének; ugyan is a magyar poesis jobb culturában vagyon ma.”¹¹

Új idők új dalai. Új szelek, új eszmék. Újíítás és változtatás a korszerűség jegyében elemi követelménynek számít. Nem egészen így van ez az élet sok területén, liturgiában és énekköltészetben sem. A követelmény 1729-es megfogalmazásában azonban tetten érhetjük annak a folyamatnak a kezdetét, amelynek végén a század második felében elsőként fogadott be Erdély református gyülekezeti énekeskönyve Szőnyi Benjámint énekeiből. Valószínűleg hozzájárult az is, hogy a *Szentek hegedűjének* kolozsvári volt az első kiadása. Ennek oka és kiadástörténeti háttere is homályba vész. Továbbra sem tudjuk megfogalmazni sem a nemet, sem az igent, nincs elég ismeretes adat kapcsolatokról és okokról. Hiányosak a levéltári iratok is, ma az évtizedekkel korábbi közlemények keletkezése idején még elérhetőek egyik részének megléte vagy holléte is bizonytalan. Magam visszafelé haladva, az 1837-es énekeskönyv részleteinek tisztázása felől próbáltam korábban kutatni, és válaszokat azaz forrásokat találni. Így kellett eljutnom visszaúton 1700-ig. Folytassuk az előzmények említését ezzel az énekeskönyvvel.

11 Szabadi István újabb kutatásai nyomán kiderült, hogy a debreceni másolatnak megfelelő eredeti nem található meg erdélyi levéltárakban, és további iratok sincsenek. A TtREL I. 31. a. 2. szövegét közreadta SZABADI István, Zoványi György és a református énekeskönyv, Újabb adalékok az énekeskönyv-revizió 1729-es kísérletéhez, „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”, Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2015, 385–415. Itt Szabadi 2015, 407.

Ki kit követett 1700-ban? Bizonytalan volt a korábbi vélekedés, hogy vajon Tótfalusi Kis Miklós kiadását vette-e alapul az ugyanekkor megjelent debreceni énekeskönyv, vagy esetleg fordítva történt. A folyamat része, hogy református énekeskönyv Kolozsvárott 1680-ban, 1690-ben és 1700-ban jelent meg.¹² Korábban nem. Addig csak unitárius énekeskönyvek kiadásáról tudunk. A reformáció századában pedig nem gyülekezeti, hanem csak két históriás énekeskönyvet adtak ki Kolozsvárott. Tehát a kolozsvári, és általában az erdélyországi gyülekezetek, Magyarországon nyomtatott énekeskönyvet használtak 1680-ig. Váradai típusú református énekeskönyvnek az utánnomása volt a két korábbi, így az 1680-ban megjelent Verese gyházi Szentyel Mihály, illetve az 1690-ben megjelent Verese gyházi István nyomtatása. Ezt követte a Tótfalusi Kis Miklós (†1702) kiadása. Utóda, Telegdi Pap Sámuel nyomdász (16??–1730), hivatalba lépése évétől azonnal sürgette az énekeskönyv gyökeres revízióját, kezdeményezését mindjárt el is fogadta a zsinat (Enyed, 1702). Elvileg.

Milyen volt tehát az 1700-as énekeskönyv?¹³ A korábban hiányzó tüzetes vizsgálat kimutatta, hogy Debrecen azévi kiadását követte Tótfalusi.¹⁴ Egészen apró változtatásokkal. Az énekek ugyanolyan sorrendben és teljesen változatlan szerkezetben helyezkednek el. Nem fordítva történt, nem Kolozsvár volt a minta. A magyarországi, közelebről a debreceni típus tovább élt, még több mint négy évtizeden át az erdélyinek számító típusban. Debrecenben pedig kiteljesedett, a 16–17. századi énekek gyűjteményét mintegy összegezve, 1723–1817 között változatlanul megmaradt. Az 1700-as kiadást, nagy nyomdász elődje énekeskönyvét, életében még négyszer, és csak alig módosítva, újra nyomtatta 1703-ban, 1705-ben, 1712-ben és 1719-ben Telegdi Pap Sámuel.¹⁵ Mást nem tehetett, mert bár sürgetett revíziós terveit ismételen zsinaton tárgyalták (1727-ben Küküllővárott, 1729-ben Etéden, közben máshol tartott megbeszéléseken is foglalkoztak vele), nem született végleges döntés a revízióról, nem nyerte el a felhatalmazást, hogy a bevett típustól eltérjen. Ezután a revízióval megbízottak elhunnya, sőt előbb maga a nyomdász, azután a hosszú életű püspök, a Telegdit pártoló Zoványi György halála miatt (†1740) úgy látszott, hogy az ügy ismét elakadt. Három év múlva mégis (váratlanul?) megjelent a következő énekeskönyv. De még ekkor sem szakított gyökeresen a magyarországi példával, a református énekeskönyvek addigi vonalával.

12 RMK I. 1244; RMK I. 1384–1385; RMK I. 1559/A. Egyetlen példánya MTA RM. I. 8°. 984. koll. 3. Újabbban digitalizálták.

13 RMK I. 1553. — egyetlen példányát az OSzK őrzi, abból is hiányoznak Szenci Molnár Albert genfi zsoltárai és imádságos könyv is, https://rmk.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1553/?r=0&pg=3&pg=0&layout=s

14 Tervezett tanulmányomhoz az 1743–1744-es énekeskönyvvel foglalkozva kutattam. Eddigi vizsgálatom eredményeit részben már hasznosítottam, vö. FEKETE Csaba, „Mind az két Táblának kik őrizzői léznek”, Két Tekints reánk, Úr Isten kezdető énekünk történetéhez, Világosító lámpás, Tanulmányok a 60 éves Győri L. János tiszteletére, Tiszántúli Református Egyházkerület, Debreceni Református Kollégium, Debrecen, 2018, 117–129.

15 Ezek részletes vizsgálata akadályba ütközik A megmaradt egy-egy példány nehezen hozzáférhető, nem Magyarországon van.

1744 tehát a következő állomás. Mennyire különbözik az 1700-as mintától? Ezt szerencsére megválaszolhatjuk. Főleg mennyiségileg. Éppen annyira fontos, hogy ez a Szigeti Gyula István és Zoványi György kezdeményezte énekeskönyv *csupán három* valóban új éneket tartalmazott a korábbiakhoz képest. Azt azonban nem tudjuk, miért éppen ezeket, és milyen meggondolást követve. Az összes többi ének átvétel az 1700-as debreceni énekeskönyv utóbb nyomtatott kiadásaiból, követve a mintát, néhol rövidítve. Abból is kétségtelen ez, hogy ismételen a debrecenit követő lenyomatokat említették hivatkozásként (főként az 1712-es kolozsvári utánnomást, amelyben javított Telegdi nyomdász; de elérhető példány hiányában ezt mostanában senki nem tanulmányozta). Közben az énekeskönyv megújításáról tovább tárgyalgattak. Az új, tehát az 1743–1744-es énekeskönyv szerkezete teljesen változatlanul követi az 1700-ast, az énekek sorrendje szintén.

Szokásosan 1744-es a megnevezése ennek az énekeskönyvnek. Pedig főcímlapján 1743 olvasható; de a genfi zsoltárok részcímlapján, a dicséreték és egyéb énekek részcímlapján 1744, azaz átmenő évben készült el Szathmári Pap Sándor a nyomtatással. Az Erdélyi Református Egyházkerületet 2017-ben elérhetővé tette a Teleki Téka példányának digitalizált kiadását.¹⁶ Kínálkozik e miatt az összefüggések új szempontokra kiterjedő vizsgálata. Ideje, mert a CD tartalmazza Pálffy Károly akkor már hajlott korú református lelkész 1981-ben megjelent, a maga korában dicséretes szándékú, de mára idejét múlta írását;¹⁷ valamint Benkó András zenetanár 1991-ben közreadott tanulmányát. Az utóbbi adatait csak részben hasznosította azóta a szakkutatás. Most néhány részletre kitérünk. Péter Éva gondos ismertető füzeté előkészítette a további kutatást, de sem nem részletezte az utóbbi évtizedek kutatástörténetét, sem nem közölt kiegészítő adatokat és helyesbítéseket. Hatványozza az időszerűséget, hogy csaknem egy időben a CD kiadással, megjelent Csomasz Tóth Kálmán korszakos kézikönyvének javított kiadása. Revideálta a *Régi magyar dallamok tárát* (1958) Ferenczi Ilona, és I–II. kötetben kiadta a Balassi Kiadó.¹⁸ Ennek szemlélete és új anyaga is arra sarkall bennünket, hogy alapjában átgondoljuk énekeskönyveink történetét, lehetőség szerint pótoljuk a korábban hiányzó adatokat, frissítsük és helyesbítsük az elavultakat.

Jellemzője tehát ennek a kolozsvári énekeskönyvnek — a debreceni típus folytatása mellett — az énekek mennyiségének *jelentős apasztása*, azzal az ürüggyel, hogy azok már nem használatosak, és mert kisebb énekeskönyvet könnyebb gyorsan kinyomtatni. Azaz tovább éltek a Telegdi Pap Sámuel nyomdász érvei. Még egy megfigyelést idézzünk Zoványi püspöktől:

„*observáltam a dicsíreték verseinek első betűiből azoknak authorit is, mint juxta ipressionem Telegdianam anno 1712...*”¹⁹

16 *Anyaszentegyházbéli közönséges isten-tiszteletre rendeltett énekeskönyv... Kolosvárott, Szathmári P. Sándor által, 1743. esztendőben*, Szerk. és ismertető füzet Péter Éva, Digitális feldolgozás Péter Zsolt, készült az Erdélyi Református Egyházkerület Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában, Kolozsvár, 2017. — Csomasz Tóth Kálmán erről a példányról még nem tudott, csupán a Seprődi János unikumnak vélt példányáról; ez ma Kolozsvárott található az egyetemi könyvtárban.

17 PÁLFFY Károly, Éneklésünk legbecesebb forrása. *Református Szemle* (1981), 201–202.

18 CSOMASZ TÓTH Kálmán, *A XVI. század magyar dallamai*, 2. átdolgozott és bővített kiadás, Szerk. és sajtó alá rendezte Ferenczi Ilona, I–II. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp., 2017. (*Régi Magyar Dallamok Tára I.*). Szokásos rövidítése RMDT.

19 SZABADI 2015, 406.

Valóban, a 18. századi énekeskönyvek mind elhagyták a 16–17. századi kiadásokban megjelent és számon tartott szerzők nevét. Az 1777-es majd az 1837-es erdélyi énekeskönyv sem tartalmazott egyet sem, de az említett 1700-as, illetve az 1723–1817 között változatlan öreg debreceni énekeskönyv sem. Az ezt követő 1806-os (Benedek-féle) új szerkezetű énekeskönyv szerzőségi adatait is csupán később igyekeztek föltárni (Tóth Ferenc, idősb révész Imre, Kálmán Farkas), ez sem sikerülhetett teljesen hiánytalanul. Az erősen hiányos dokumentálhatóság így sok szakmai szempont és adalék megfogalmazását és adatolását leszűkítette. Az 1744-es énekeskönyv utánnomása 1751-ben és 1761-ben szintén szerzői nevek nélkül jelent meg. Ebben nem mindig azonosak a dallamok, ezek módosításának szerzőjét és okát sem ismerjük, itt az újabb zenetörténeti kutatás tanácstalan.

Folytassuk azzal, hogy miként készülhetett az 1744-es kolozsvári énekeskönyv? Van ennek a Dunántúlhoz kapcsolódó mozzanata, kettő is. Kegyességtörténeti és dallamjegyzési. Mindkettő lényeges, mert az 1744-es kiadás egyik érdeme, állandóan hangoztatják is az utóbbi évtizedekben, hogy hangjegyes alakban először itt jelentek meg a 16–17. századi dicséretetek. Régi igény volt ez, már 1602-ben megfogalmazta Újfalvi Imre híres előszava. Többek között lehet hivatkoznunk az ellenreformációra és a gyász-évtizedre. De eközben a tanító jellegű prédikálás egyoldalú hangoztatása, megkövetelése és gyakorlata mellett a 16. század örökségének lassú elhanyagolása a 18. század elejétől átcsapott az óprotestáns liturgia tiltásába és üldözésébe. Ebben a szellemi-lelki környezetben az énekes diákok tanítása és a kántorokra való gondviselés (tehát mintegy a liturgia felelős személyeiként, és ezért zsinat alkotó tagjaiként való számontartásuk) lassan elenyészett. Kérdezzünk rá ezután a kolozsvári énekeskönyv dunántúli ösztönzőjére és tervezőjére.

*

Dunántúli kántor működött évekig Erdélyben, akinek szülőföldjén iskolai kiadványai is voltak. Ez magában is érdekesség. Most nekünk az sokkal fontosabb, hogy önállóan tervezte és szerkesztette azt az énekeskönyvet, amelynek kiadását vélte és óhajtotta volna Kolozsvárott, mert szülőhelyén és saját működési területén nem tehetette. Nem sikerült. Ezért az énekeskönyv megjelenése után polemiába keveredett a korrektorral, aki a Szigeti Gyula István halála után a nyomtatást ellenőrizte. Ki is volt ez a dunántúli református kántortanító?

A Győrben iskolázott (valószínűleg ott is született) és 1708-tól győri kántor Csider Szabó Pál (kb1690–1760) tanulmányairól és korai indíttatásairól igen keveset tudunk,²⁰ ámde nem feledhetünk két körülményt.

1) Torkos András (kb1670–1737) evangélikus prédikátor, a pietizmus híve és a Jénában tanult Tomka Szászki János (1694–1762) történelem és földrajz tanár a református iskolával

20 Szükségtelen részleteiben foglalkoznunk, lehetetlen is itt, a korábbi szakirodalomban közöltekkel, mert témánk szempontjából kevés az adat, amely megvilágítaná a folyamatot, de annál több a kérdés. Említenünk kell azonban a fontosabbakat. CSÁJI Pál, Csider Szabó Pál lelkiéneke, Református Egyház 7(1955) 456–462. CSÁJI Pál, Énekeskönyv-revízió kísérlet 1729-ben, Egyháztörténet 4(1958/1) 166–173. GÖNCZY Lajos, Egyházi énekeskönyvünk története, Református Szemle 81(1978/5–6) 430–437, Szónyi énekeskönyve 436. PATAKY László, Csider Szabó Pál „pátriája”, Református Egyház 35(1983) 95–96. PATAKY László, A győri református egyházmegye története, Győr, 1985, 136–140, 166. Jórészt összefoglalja és elemzi a fontosabb adatokat BENKŐ András, Korabeli vita az 1744-es kolozsvári énekeskönyvről, Református Szemle 84(1991) 219–238. BÓDISS Tamás, A kolozsvári és debreceni énekeskönyvek dallamai a mai református énekeskönyvben, Ghesaurus, Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára, Szerk. Csörsz Rumen István, Budapest, Rec. Iti. 2010, 489–512.

szemközti épületben működött szülővárosában, és kántori munkássága színhelyén. Személyes kapcsolatukról nem ismerünk részleteket, de a pietizmus hatása kétségtelenül érvényesült, mikor később Csider Szabó Győrből elment kántornak Dadra, azután Csépre lévitának (lelkésztanítóságot vállalt),²¹ végül Losoncra kántornak (1730).

Bajba került a pietista hatás miatt Csider Szabó később ismételten, hiába nyilatkoztak elismerően munkálkodásáról a gyülekezetek. Miskoltzi Sziggyártó János drégelypalánki esperes és losonci lelkész általában tilalmazta az úgynevezett lelki énekeket. Egyetlen mondatnyi a forrásunk erre, egyetlen mondat Csider Szabónak a pártfogó Ráday családhoz elküldött önéletírásában,²² amely szerint a tilalom oka, hogy az ilyen ének *blasphemia*.

2) A Ráday családdal való kapcsolata a másik szál, amely az újabb irányzatokhoz köti. 1731-ben írta verseit Ráday Gedeonhoz, Pálhoz és Eszterhez. Kajali Klárával is bensőséges kapcsolata volt. Mikor hűtlenségi eljárást indítottak Csider Szabó ellen (1735-ben), akkor pedig Pécelen keresett és kapott menedéket a Rádayaknál. Későbbi időben is vannak évek, amikor nem tudjuk, hogy hol, Dunántúl mely gyülekezetében működött, mielőtt élete végén visszakerült Győrbe.

Csider Szabó énekeskönyvi tervéről, illetve énekeskönyvének 1731-ben már *elkészült kéziratáról* annyit tudunk, hogy a cseh származású és Debrecenben tanult Valesius Antal János (Anton Jan Valeš, 1662–1758) komáromi esperes nem approbálta. Jó okkal. Orvoslásra váró dallamjegyzési és transzponálási hibákat talált benne. Német meg cseh énekeskönyvekre hivatkozott a helyes dallamokat illetően, szemben a használatban és a gyülekezetekben elterjedt avagy szokásos dallamváltozatokkal.²³ Tehát Csider Szabó úgy jegyezte le ezeket, ahogyan maga is tanulta, és kántorként használta. Úgy látszik, a javító intelmeket nem szívlelte meg Csider Szabó, de lépett. Váratlant. 1736-ban (hűtlenséggel megvádolása miatt is kellett patrónust találnia), elment Enyedre. Miért?

Nem volt itt beiratkozott diák negyven évesen, három évtizedes kántori gyakorlat után jött ide, de még abban az évben, 1736-ban énektanári bizonyítványt szerzett. Így ő is Szigeti Gyula István zeneileg is képzett professzor, majd püspök tanítványa volt. Azé a professzoré, aki zeneértő lévén, a dicséretes dallamát írásba foglalta. Sokáig elterjedt volt az a vélemény, hogy Maróthi kivételével nem voltak nálunk zenéhez értő prédikátorok. Kevesen voltak ugyan, de egy-egy professzor és kántor is volt, aki hangszeren is játszott és éneklésben, kottaolvasásban jártasságot szerzett valahol. Csider Szabó a következő hét esztendő

21 Ezért megtaláljuk a dunántúli prédikátorok jegyzékében.

22 Ráday levéltár, Egyházi és iskolai iratok, C/64-7, A. II. 526/a-526/b. Címzése: *Spectabili ac Geroso Dno Dno Gedeoni Rádai, Domino mihi semper observandissimo, Patrono Benevolentissimo (: plen. Hon. tit. :) tradantur sine mora. Somlyó, — Székelyhid, — Debrecen, Átány, Aszód, — Pest. tandem Péczely.*

23 Az approbálásra kért esperes levelének igen jellemző részlete: *Ami pedig a dicséreteknek kótáit illeti, úgy látom, amint megtanulta kegyelmed a hallásból, úgy ki is kótázta kegyelmed. Maga is jól tudja kegyelmed, hogy a mi eklézsiáinkban a zoltárok azoktól, akik a kótákhoz semmit nem tudnak, igen hibásan énekeltek, szintén úgy a dicséretes is, még hibásabban. Kiváltképpen azok, akiket a régiek más nemzetektől mutáltak.*

Ha már kegyelmed úgy kikótázná a zoltárt in formalibus, amint sok eklézsiában énekeltek, annak utána konferálná az hibás kótázást, az zoltároknak igaz kótáival, mennyét discrepálna hibás éneklésnek kikótázása az igaz kótáktól? Valesius Antal János, *Levelek 1725–1740, A Komáromi Református Egyházmegye Iktatókönyve*, Szerk. KONCSOL László, utószó CSÉMI Lajos, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000 (Csallóközi Kiskönyvtár) 102–103.

Szilágyosomlyón töltötte kántortanítóként. Az időben kezdhették el Kolozsvárott az új énekeskönyv nyomtatását, vagy valamivel előbb, amikor visszatért szülőhazájába. Egy év múlva véletlenül látta meg Pesten az eredményt, már ott is árulták. Némi kivétellel nem az ő kézírata szerint nyomtatták a dallamokat (de például a Te Deum dallamát átvették, mert nem ismerték lejegyzését Erdélyben), hanem a nyomdai lehetőségek szerint Szigeti Gyula István lejegyzését követve. A nyomtatás gondozását Zilahi Sebess József enyedi zenetanárra, később enyedi prédikátorra bízta, aki legalább harminc esztendővel volt fiatalabb Csider Szabónál. De orgonált, az ő korában nálunk ez nagy ritkaság, mert Erdélyben is csak évtizedekkel később, legkorábban 1761-től számított elfogadottnak református templomokban orgona építése és használata. Szigeti Gyula István keze alatt tanult Zilahi Sebess, és másokat is megtanított templomi orgonálásra.

Csider Szabó felpanaszló levelét ismerjük, nagy veszteség, hogy énekeskönyvi kéziratát nem, de Zilahi Sebess mérges hangú vitairata szerencsére megmaradt.²⁴ Az elkallódott levelek, énekeskönyvek és a nyomdába adott kézirat megsemmisülése után legalább némi fogalmunk lehet arról, hogy milyen típusú problémák jelentkeztek, és ezekről a lát fél eltérő, sőt szembenálló vélekedés milyen volt. A vita nem igen változtatott az énekeskönyv későbbi kiadásainak szempontjain, de ennek részletei tisztázatlanok.

Ekkor még (1744-ben) tehát sem a Ráday Pál énekei, sem más pietista ének nem kapott helyet az énekeskönyvben Kolozsvárott. De a korábbi énekek egyházi énekirodalomból Balassi Bálint vagy Rimai János énekei sem.

*

Hazai himnológiánk történetében nem tudunk meg mindent arról, hogyan és miért alakult úgy az 1744-es énekeskönyv tartalma, és miért maradt változatlan a szerkezete. Legalább elképzelhetjük, hogyan kellett folynia a latolgatásnak hasonló körülmények között a későbbi évtizedek során. Van legalább kezünkben tervezet és énekjegyzék 1744-et megelőzően. Ezekhez képest több tekintetben más lett a végeredmény, mint ahogyan a kezdeményező nyomdász, a pártfogó püspök, illetve a zeneileg is tájékozott püspöktársának munkája nyomán körvonalazódott a tartalom. Az eltérő szempontokat és érveket viszont nem dokumentálhatjuk.

Az azonban nem csupán nem eléggé világos, kiderül az eddigiekből is, hogy nincs elég használható adatunk arra, miként alakult az énekeskönyvi felfogás és szerkesztés útja a későbbi évtizedekben; hogyan és miért formálódott meg az 1777-es énekeskönyvnek a korábbival fokozatosan szakító koncepciója.²⁵ A korábbihoz hasonló jegyzék vagy apológia, illetve egyes kérdések vitatása nem csapódott le ma is tanulmányozható iratokban, vagy ha mégis, ezek mind eltűntek. Esetleg később a kutatás feltárhat vezető egyházi férfiak teológiai és irodalmi meg egyházkormányzati munkásságának tanulmányozásából meghatározó vonásokat. Vagy leszűrhetünk esetlegesen alkalmazott elveket. Szőnyire tekintve egyaránt

24 „Ezer hét száz negyvennégyben kijött ditsereitek számára készölt mosdo... Mellyet készített Zilahi Sebess József mostan a Nagy Enyedi Társaság Contrasribaja...” Teleki Téka, Marosvásárhely, jelzete MS 248 Thq-110.

25 Méretében, nagyobb formátumában és nagyobb fokozatú betűiben különbözött csupán, tartalmában ugyanaz volt az 1778-ban 4° alakban nyomtatott énekeskönyv, ezt így jelenti be címe: *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett, a régi impressumból s más kegyes könyvekből kiválogatott ... öreg emberek és kántorok számokra.*

előmozdíthatta a *Szentelek hegedűjének* kolozsvári kiadását a személyi kapcsolatok működése, vagy a nyomda kereskedelmi érdeke. Tudniillik Szőnyi Benjámint kiadványának approbációja Vetsei János tiszántúli szuperintendenstől származik, de ekkor nem volt mégsem debreceni kiadása. Lehetséges az is, hogy valamelyik patrónus tetszésével találkozott Kolozsvárott, aki elvállalta a kiadás költségeit. Ez így volt 1744-ben. Debrecenben ekkortájt hasonlóról nem beszélhetünk. Debrecenben a város vezetésének és a konzisztóriumnak az összefonódása teljesen más volt, mint Erdélyben a Főkonzisztórium szerepe és működése. 1761-ben jelent meg az 1744-es énekeskönyv utolsó lenyomata. Példányai biztosan elfogytak egy évtizeden belül, mikorra Szőnyi Benjámint énekei eljutottak Kolozsvárra.

Enyedhez vissza-vissza kell térnünk, orgonaoktatás miatt is, az egyébként ismeretlen, csupán említésekben fölbukkanó Enyedi Kör miatt is, mert ők járulhattak hozzá ahhoz, hogy 1777 előtt volt két némileg rövidített enyedi kiadása is az énekeskönyvnek 1771-ben és 1773-ban. Erről mondta el aztán az 1777-es énekeskönyv előbeszéde a következőket.

„El-kelvén kevés idő alatt ez-is [tudniillik az 1773-as kiadás], mikor másodszor kellene nyomtatnunk, a régen óhajtott jobbításra, ezt éppen jó alkalmatosságnak ítéltük lenni. Közölvén azért ezen szándékunkat elől-járóinkkal, és azoknak helybe hagyásokat vévén, a mennyire az időnek rövideje engedte, ilyen rendbe szedtük az Énekes Könyvet, a mint látod, kegyes olvasó.” (§2b).

Névtelen az 1777-es előjáró beszéd. Nem tudjuk, ki volt a szerkesztő, azt sem, hogy a bizottságban ki mit és hogyan végzett. Annyit árulnak el előszavukban, hogy *írtuk*. Kihagyták a himnuszok, a zsoltárparafrazisok hagyományos anyagát, csak az ünnepi énekekből hagytak hírmondót. Az új koncepció kiformalódásának állomásaira mennyire hatottak vajon a pietizmus kívánalmi? Az ésszerű (józan, eszes) ortodoxia is érvényesült.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezek az évtizedek egyrészt a vértelen ellenreformáció idejére esnek, a türelmi rendelet és a nagy reménységgel fogadott josephinizmus előtti időre. Például ez volt a helytartótanácsi cenzúra és a protestáns káték elkobzásának ideje. A reformátusság védekezésére kényszerült, amikor jobbnak látta a hitbeli oktatás erősítését is (ilyen a nyilvános konfirmációs vizsgálat és szertartás bevezetése 1751-ben). Ehhez tökéletesen illeszkedtek Szőnyi énekei is, aki szerzőként és teológusként csak eleinte várta a természetleológia biztos sikerét. 1762-ben a *Szentelek hegedűje* kezdet volt. Későbbi életében folyton bővülő kiadások sora kiteljesítette törekvését, közben megváltozott vélekedése. Ez az erdélyi énekeskönyv szerkesztésében nem igen kapott hangot. Folytassuk az énekeskönyv megváltozott elrendezésével.

Benedek Mihály és kora az 1806-os hivatalos énekeskönyv anyagát a polgári év szerint, de 52 úrnappal rendezte el. Nem járult ehhez olyan értelemben kötött énekrend, amelyet a hazai evangélikusok szertartásrendje örökített, illetve a perikóparendhez alkalmazkodva használtak volna, de alkalmazkodtak akkortól fogva a polgári évhez, és az akkor még igen lényegesnek tartott kátétanításhoz. Ez fontos vonás, és ragaszkodás a vértelen ellenreformáció légkörében az öntudatos reformátussá neveléshez. Van tehát a később országosan elfogadott megoldásnak (mert nálunk először ilyen volt a Benedek-féle énekeskönyv) erdélyi előzménye. 1777-ben az 52 úrnappal osztott énekanyaghoz az említett 1754-es katekizmusi teljes énekanyagot átvették a szerkesztők. Ennek az az ára, hogy másrészt elhagyták a Huszár Gál ideje óta folyamatosan használt katekizmusi énekcsoportot, ezt így magyarázzák az előjáró beszédben:

„a mely énekeket Tiszteletes kőrösi professor Losontzi István uram, Éneklésben tanító mester név alatt 1754-ben kiadott Posonban, sokaktól méltóknak ítéltetnek, hogy mind bé-vévdjének, és a régi catechismusi ditséretek helyébe bé-téssenek. Többeket-is lehetett volna érdemes emberek énekeit bé-vennünk, de nem akartuk a könyvet most egy elsőbe nagyon nevelni”. (§3b)

Tisztázatlan, hogy Losontzi Hányoki Istvánnak voltak-e bennfentes kolozsvári barátai és tisztelői,²⁶ vagy csak általános hírneve miatt figyelt föl rá valamelyik meghatározó egyházi személy. Kiadványának átvétele mellé kerültek aztán az *érdemes emberek énekei* közül Ráday Pál és Szőnyi Benjámin énekei.

*

Énekeskönyveink és gyülekezeti éneklésünk történetében több körülményt ismételt meg kellene fontolnunk, ezeknek természetesen a költészeti mellett a szertartási és zenei vonatkozásaira kellene új adatokkal és vizsgálatokkal rendelkezünk. Az egyik fontos vonás a folyamatosság. Kevés magában az eszmei, esztétikai vagy teológiai szempontból történt megújítás, vagy a megszokottnak egészen más koncepciójú gyűjteménnyel való fölváltása. Állandóságra és változatlanságra is szükség van lélektani és kegyességi szempontból (ezt az elhanyagolt szempontot Gyökösi Endre az 1948-as énekeskönyv előkészületei során kiadott kérdőívre készült dolgozata taglalta, munkája kiadatlan).²⁷ Ezt a folyamatosságot képviselte az öreg debreceninek nevezett énekeskönyv, erről már történt említés. Megszámozta az énekeket és versszakokat, 1723-tól. Későbbi kiadásaiban egyes helyesírási módosításokat végeztek benne, mást nem, és 1778-tól a dicséretes dallamát is közölték.

Az öreg debreceni énekeskönyv egyik előzményéből, az 1700-as kiadásból nőtt ki, tetemes rövidítéssel az 1744-es kolozsvári énekeskönyv. Ennek tehát nem csak lényegében, hanem egyáltalán nem változott meg sem szerkezete, sem tartalma, csak terjedelme, mert csökkentették az énekek számát. Voltak aztán olyan formai módosulások is, hogy Erdélyben nem csak a zsoltárok, hanem valamennyi ének sorszámát római számmal jelölték. Az 1744-es énekeskönyvvel szemben utódjának létrejöttéről, kimunkálóiról nincsenek ismereteink, teljes homályban van a háttere. Az énekeskönyvhöz vezető folyamat csomópontjait is csak úgy említhetjük, mint kérdéseseket.

*

Puritánjaink hozzájárultak Szenci Molnár Albert genfi zsoltárainak hatásos és viszonylag gyors elterjesztéséhez, de ennek ára volt. Hozadéka, hogy Ráday Pál istenes énekeinek jó fele a 17. század végén zsoltárdallamra született. Ugyanezt látjuk később Szőnyi Benjáminnál és Losontzi Hányoki Istvánnál, nem szólva a későbbi énekeskönyvek zsoltárdallamra írt énekeiről (például Lengyel József és Pálóczi Horváth Ádám énekeiről). Egyidejűleg káros követelményt erőltettek volna némely puritánjaink. Ismételt tilalmazni próbáltak mindenféle más éneket. A reformáció korának örökölt énekeit

26 Életrajzának legfrissebb áttekintésére vö. PAP Ferenc, Losontzi István nagykőrösi professor és éneklésben tanító mester, Kiegészítő adatok és kérdések, MÉHEs Balázs (szerk.), *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenci Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*, Budapest, 2016. 161–186.

27 Doktori dolgozatán munkálkodva Fekete Ágnes fedezte fel.

éppen úgy, mint a liturgikus éneklést; vagy például azt is, hogy temetésen zsoltárt énekeljenek.²⁸

Hadd hangsúlyozzuk a történeti megközelítéssel kapcsolatosan ezt a mozzanatot. Puritánjainktól örököltük az angolszász típusú pietizmust, ennek letéteményese a 17. század könyvsikere, a *Praxis pietatis*. Emiatt nem igazán érvényesült, ha egyáltalán érvényesült a Halle és Jéna felől érkező németországi pietizmus hatása a Tiszántúlon és a Partium területén. Csider Szabó és Ráday Pál irányzata jócskán eltért a Medgyesi Pál és Tolnai Dáli János irányzatától (akikkel kapcsolatban ma már nem is tartják igazán alkalmasnak a puritánus megjelölést, de egyelőre nincs jobb). Később felismerték és elismerték ezt a hazai vonást kutatóink (többek között Makkai László is), egyben figyelmeztettek arra, hogy a korábbi álláspont helyett a történeti modellezés nem az ismérvek és adatok felhalmozását keresi korunkban, hanem tendencia-modellekkel dolgozik. Honnan hová haladunk vagy haladtunk egykor? Nos, akkor az énekeskönyvek kolozsvári és erdélyi megalkotóit hová sorolhatjuk? Például jó volna tudnunk, hogy a megemlített enyedi kiadásoknak, vagy végül az 1777-esnek a szerkesztői koncepcióját kinek, milyen folyamat és irányzat hatásának köszönhetjük? Volt-e ahhoz hasonló, mint amelyet szerencsésen megörököltünk Zoványitól Györgytől és Szigeti Gyula Istvántól? Mindez csak szívós munkálkodás árán válaszolható meg kielégítően, de lehetséges, hogy ezután is csupán hiányos válaszra telik.

Erőltetett helyzetkép és eltévesztett meg valótlán adatokkal érvelés kabaréba illő példája ékelődött az 1729-es koncepció megokolásába.²⁹ Héber biblia kiadását hazai magyar református énekeskönyvvé minősítette a hibázó emlékezet. Emez iszonyodva emlegetett énekeskönyvnek valamely kiadásából négyszáz botrányos hibát jegyzékelt a legendásítás szerint Debrecenben Veresegyházi Tamás (1686–1711 között volt szuperintendens). Kérte is a revíziót támogató püspök, hogy küldje el neki ezt a jegyzéket, aki ismeri. A valóságban Amsterdam neves zsidó nyomdása, Athias kiadásában talált négyszáz, feltehetően eltérő helyesírással szedett és más rendszerben használt kantillációs jellel nyomtatott bibliai héber szavakat egy londoni zsidó rabbi. Ebből lett aztán a revízió főfő érve. Ehhez képest kismiska a négyszáz botrányos hibával egyszerre emlegetett rémhír, hogy az énekeskönyvbe kéregető koldusok szerezte énekeket is belecsempészett egyik–másik megnevezetlen nyomdász, csakhogy az énekeskönyv vastagabb legyen. Ilyen megokolásra szorult a püspöki körlevél, majd ennek nyomán született az erdélyi énekeskönyvben meghagyható énekek listája. Bizony, nagyon kellett, hogy legyen komolynak látszó oka, ha az énekeskönyvet meg kell változtatni.

Hasonlóan vitatható énekeskönyvi folyamattal kapcsolatban mindig énekelni is ajánlatos volna, a régiek módjára, mint Szőnyi Benjámín énekszerzésének évadában, mikor családi istentiszteleteken szóltak énekei, nem csupán beszéltek az éneklésről, énekeiről és a kedves énekek szerzőiről.

A magyarországi reformátusság múltjában a magános és családi áhítat, meg a templomi szertartás nem különült el élesen, legalább a reformáció két első századában. Annyira nem, hogy Huszár Gál korában illetlen helyeken is megszólaltak az istenes énekek. Később ez változott, de a zsoltározás átszötte az egyszerű hívők életét. Nem igen hallgattak ők zenét,

28 Martonfalvi Tóth György és Kabai Bodor Gellért felfogása és munkái erre a legjobb példák. Elemzésük mostani áttekintésünk kereteit meghaladnák.

29 Lásd a részletekre Fekete Csaba, Veresegyházi négyszáz szarvashibája, *Sárospataki Füzetek* 9 (2005/2), 58–64.

harci riadó meg toborzó mellett, vagy némelyik nagy lakodalmon, hanem sokáig mezőn és műhelyben vagy családi otthonban munkálkodva is énekeltek. Akár fél éjszaka, természetesen fejből. Mikor a bibliás kegyesség kiveszőben volt, akkor fokozatosan feledődtek a régi éneklések és eltűntek a hosszú énekek. Szőnyi Benjámín énekeinek szépséges és bensősége, valamint párját ritkító biblikus volta bizonyos avultsággal ötvöződött, és belefeledkezett, terjengős kifejtéssel. Ilyen változások és hatások közepette vált nehezebbé, hogy általában újabb és újabb énekeket fogadjanak be a 18–19. század templomi énekei körébe, beleértve az övéit, az örökölt énekanyag őrzésével együtt.³⁰

Érdemes még ezzel kapcsolatban megemlítenünk a *deszinkronizációt*. Németh Balázs mentalitástörténeti értekezése is ezt a fogalmat használja,³¹ mert egyidejűleg különféle folyamatok szoktak zajlani a történelem mindennapjaiban. Ellentétesek és egymást támogatók. Így volt ez a Szőnyi Benjámín korában is, eltérő módon Kolozsvárott és Debrecenben, Dunamelléken vagy éppen Délvidéken. Remélhetőleg ebből a szempontból tovább kutatva még sokkal árnyaltabb kép rajzolódik meg a jövőben.

Összegezve jellemzője a teljesen eltérő koncepciót követő 1777-es énekeskönyvnek az *Éneklésben tanító mester*, a teljes kiadvány átvétele, mint a hagyományos katekizálás énekelt megoldása. Emellett jelent meg válogatás Szőnyi Benjámín énekeiből. Társították hozzá Ráday Pál egyes énekeit is, ám Balassi Bálint és Rimai János énekei megmaradtak otthoni használatra. Majd az 1800-as évek elejétől nem is jelentek meg többé, csak később, már irodalmi kiadásban. Szőnyi énekeskönyve viszont 1904-ben érte meg utolsó kiadását. Ráday Pál énekeit is felfedezte az egyházi irodalom a 20. században.

*

Zárjuk vázlatos áttekintésünket azzal, hogy Szőnyi Benjámín mely énekeit fogadta el az 1777-es kolozsvári énekeskönyv, majd ennek későbbi, az 1830-as évek tájáig megjelent lenyomatai melyeket örökítettek tovább. Magános és otthoni használatra íródott Szőnyi énekeinek zöme. Közülük aligha valók gyülekezeti, templomi szertartáson való éneklésre a *különös állapotokra való énekek*, kivéve néhányat, mint az anyaszentegyházért (*Ó, Isten szemefénye*) vagy hazánk főrendeiért való (*Uram, a te néped igazgatását*). Ünnepi gyülekezet lelki épüléssel karácsonykor vagy nagyhéten miként énekelhette volna a *tisztartó, prókátor, orvos, céhmester, halász, éjjeliőr* énekét? Még az *egyházfi* éneke sem a gyülekezet szájára való. Egészen más otthon, esti csöndességben vagy ébredés után énekelni, avagy betegségből felgyógyulva, házasulásra készülve, halálraítélten elmondani az éppen ezen alkalomra írt énekeket. Mégis, az ilyen típusú énekek lassan-lassan belekerültek a gyülekezeti énekeskönyvbe is, a 19. századtól túlzott mértékben a korábbi énekeskönyvekhez és szertartáshoz képest. Ez magyarázza, hogy 1777-ben Szőnyi ilyen alkalomra született énekeiből is válogattak. Tudniillik kettő csupán az ünnepi évkörhöz illő ének a választottak között, egyik adventre, másik mennybemenetelkorra való. Volt aztán egy kijövő ének is, egy pedig úrvacsora utáni. Ezek mellé választottak egy-egy fohászzkodást esőért meg jó időért.

30 Tizennyolc versszakon át taglalja az éneklés *idvességes és szükséges* voltát Szőnyi gyűjteményének *előljáró éneke*. Ebben buzdít, óv és figyelmeztet, hogy „Nagy átka az Úr Istennek / Mikor éneklést szüntet / Tudtára legyen mindennek, / Hogy ezzel Isten büntet... / Énekeljünk pedig szívből / Új lelki énekeket, / Beszélje teljes lélekből / Szánk a nagy kegyelmeket...” (12–13. versszak).

31 Alkalmazására vö. Németh Balázs, „...Isten nem aloszik, rejánk pislong...”, *Református életforma kialakítása a folyamatosság és a változások közepette — a 16. századi Magyarország mint példa*, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2005.

Betűrendben ezek az énekek a következők, zárójelben () az 1777-es sorszámmal, nem az akkor használt római sorszámmal jelölöm, hanem arabbal:

Az idők ő járásokkal (152). Jó időért, a külön-külön-féle dicséretetek között, ♪ a 63. genfi zsoltár, két versszak.

Jézust e földön én már nem keresem (124). A Jézus mennybe meneteléről, az áldozócsütörtökiek között, ♪ a 110. genfi zsoltár, kilenc versszak.

Egyetlen közös választás van mai énekeskönyvünkben, de ma más dallamra Szőnyi egyik adventi éneke (*Kapuk emelkedjete*k, 87), az innepi énekek között, ♪ Hassler: *O Haput Blut und Wunden*, tizenegy versszak. Legalább ennél hadd említsünk némi méltatást. A Reformátusok Lapja rovatában Bódiss Tamás írta erről, hogy „Alig van olyan énekünk, mely ennél jobban át lenne itatva szentírási igékkel. Sokrétű és gazdag az az adventi Krisztus-titok” szólal meg benne, majd többek között a „ »Rorate caeli«... »Egek, harmatozzatok a magasból, hulljon igazság a fellegekéből! ...» (Ézs 45,8). Aztán a zsoltár: „Hűség sarjad a földből, és igazság tekint le a mennyből. Az Úr is megad minden jót, földünk is meghozza termését.” (85,12-13). Mi következhet még ezután? „Akkor ledőlnek a bálványok (1Sám 5,2-4) és helyén »az Úr temploma« épül meg szívünkben. Végül a mindhalálig tartó teljes átadottságot fogalmazza meg a záró vers... »Tégy szívedre pecsétül, Bélyegül karodra (ÉnÉn 8,6 és Jel 22,20 alapján).”

Ó, mely rettenetes ez hely (145). Úr vacsorája vétele után, az úrvacsorai énekek között az utolsó előtti, ♪ a 24. genfi zsoltár, tizennégy versszak.

Örömmel meg hallók (18). Templomból kijövéskor, az isteni dicséretetek között, ♪ a 34. zsoltár dallamára, két versszak.

Világosságoknak Atyja (154). Szárazság idején, esőért, a külön-külön-féle dicséretetek között, ♪ a 63. genfi zsoltár, négy versszak.

Ezen túl van még néhány ének, amelyek megvoltak a református énekeskönyvben Kolozsvárott is, és amelyeket ma is éneklünk. Ilyen például az *Új zengedező mennyei kar* (1734) valamelyik kiadásából való, átvette Szőnyi énekeskönyvének későbbi kiadásaiba, ez a *Szívünk vígsággal ma bétölt*. 1777-ben a 93. számú. A hasonló részletek összefüggéseit további kutatás tisztázhatja.

Fokról–fokra egyre kevesebb és csupán a legszokottabb énekek kiadását és éneklését célozta meg a kolozsvári énekreform. Ezt a folyamatot nem gátolta, legfeljebb árnyalta, nem ellensúlyozhatta Szőnyi Benjámint néhány énekének befogadása az akkor korszerűnek ítélt református gyülekezeti énekeskönyvbe, amely akkorra jócskán megváltozó kegyességi, teológiai és szertartási felfogásnak csinált szállást.